

Verní a neverní královi*

Angelika Herucová – Pavol Hudáček

Abstract

HERUCOVÁ, Angelika – HUDÁČEK, Pavol: Loyalty and Disloyalty to the King.

In the Middle Ages, a good relationship between the ruler and his people was built on loyalty (*fidelitas*). Loyalty to the king was also very important for the political order and for the preservation of the power of the ruler and his people (magnates, mounted warriors, bishops, abbots and provosts). The oath of personal fidelity, devotion and loyalty was part of a ritual to strengthen the relationship between the lord and his man. In Medieval Latin, the words *fides* and *fidelitas* originally had a religious meaning – believer, a Christian, and Faith. Later, these words began to refer to the relationship between people, e. g. between the king and his faithful supporters who swore to him fidelity, devotion, reliability, and loyalty. Medieval intellectuals commented on fidelity, oaths, and infidelity. In their works, they were mainly concerned with affection, love, friendship, morality, and loyalty in the relationship between the lord and his people, which resulted in fidelity (*forma fidelitatis*). The people loyal to the king should not act against their lord's interests, nor should they hurt him. They have received property, social promotion or exemption from previous service for their loyalty and their tireless and devoted services. The examples from the Kingdom of Hungary, cited in the study from diplomatic as well as narrative sources, show the importance assigned to fidelity by the kings and by the scribes who authored the chronicles. They viewed it as the foundation, the royal and main building block, of a functional realm to rule.

Keywords: Middle Ages, king, loyalty, disloyalty, magnates, Arpads, Kingdom of Hungary

DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2019.13.2.1>

Vernosť (*fidelitas*) sa v stredovekých prameňoch spomína veľmi často. Kresťanský charakter európskeho stredoveku a osobné väzby, na ktorých bola postavená správa stredovekých kráľovstiev, viedli k vyzdvihovaniu vernosti a oddanosti panovníkovi. Bola to jedna z najdôležitejších kvalít, ktorú mohol a mal podriadený človek preukazovať.¹ Cez vernosť alebo nevernosť (zradu) bola v listinách a kronikách formulovaná veľká časť zaznamenaných vzťahov kráľa k jednotlivcom alebo výsadným spoločnostiam. Otázkou je, kto patril medzi verných královi alebo, lepšie povedané, koho latinský termín *fideles* označoval. Boli to všetci veľmoži, bojovníci, biskupi a opáti, ktorí mali blízko k panovníkovi?

* Štúdia bola vypracovaná v rámci grantu VEGA 2/0110/17 Symboly, gestá a ceremónie v stredoveku a VEGA 2/0129/18 Panovnícka moc v stredoveku, riešených v Historickom ústave SAV v Bratislave a grantu APVV-16-0047 „Od denára k euru“. Fenomén peňazí v dejinách Slovenska od stredoveku po súčasnosť.

1 Vernosť má pôvod v kniežacích a kráľovských družinách. Charakterizoval ju osobný vzťah družiníkov – bojovníkov k ich kniežatú či kráľovi, z ktorých sa neskôr stali hradskí a dvorskí hodnostári. Vernosť teda poznali už barbarické (pohanské) vojenské spoločnosti. K tomu pozri napríklad: GRAUS, František. Raněstředověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě. In *Československý časopis historický*, 1965, roč. 13, č. 1, s. 1-18; SKALSKI, Kazimierz. Drużyna przyboczna władców zachodniosłowiańskich. In TYSZKIEWICZ, Jan (ed.) *Z dziejów średniowiecznej Europy środkowowschodniej*. Warszawa : Wydawnictwo DiG, 1998, s. 17-34; MESIARKIN, Adam. Úloha družiny při formování základov včasnostředověkých politických jednotiek v strednej a východnej Európe. In *Medea : Studia mediaevalia et antiqua*, 2010/2011, roč. 14/15, s. 39-55.

Alebo výsada byť zaradený medzi „verných“ kráľovi prislúchala len hŕstke najvýznamnejších a najobľúbenejších ľudí, na ktorých sa mohol panovník vždy spoľahnúť? Mohli byť jeho verní aj ľudia s nižším spoločenským postavením, ktorí plnili pre kráľa rozličné povinnosti a služby mimo panovníckeho dvora, alebo išlo o veľmi exkluzívnu skupinu? Pochopiť, čo sa v stredovekých prameňoch pod termínom *fidelitas* myslelo, kto a ako sa mohol stať verným kráľovi, akým spôsobom sa upevňovalo vzájomné puto medzi panovníkom a jeho ľuďmi, je kľúčové pri výskume mnohých aspektov fungovania spoločnosti a vzťahov na stredovekých kráľovských dvoroch aj mimo nich.²

S výskumom vzťahu kráľa a jeho verných ľudí sú úzko prepojené podoby mocenských vzťahov (vazalita, familiarita a pod.), vývin kráľovskej administrácie, rôzne podoby uplatňovania moci a právnych princípov, a napokon aj formovanie šľachty. Okrem všeobecnejšieho exkurzu k problematike vernosti v stredoveku je hlavným zámerom tohto textu naznačiť na príklade stredovekého Uhorska, akým smerom sa môže uberať výskum vernosti a nevernosti kráľovi. Nebudeme sa však podrobne zaoberať dobovými špecifikami právneho a politického myslenia pri vzniku, vývoji a zmenách vernosti, ktoré sú obsiahnuté v dielach stredovekých vzdelancov alebo pri používaní špecifickej terminológie na označovanie kráľovských ľudí v panovníckych listinách a listoch.

Ľudia, ktorí pôsobili na panovníckom dvore, získavali od kráľa za svoje služby jeho náklonnosť, uznanie, spoločenské výsady a výhody, úrady a materiálne zabezpečenie (majetky alebo podiely z kráľovských príjmov).³ Vládca im dôveroval a mohol sa spoľahnúť na ich „vernosť“, ktorú mu pravidelne preukazovali pri plnení svojich povinností na dvore, pri správe krajiny alebo na vojenských výpravách. Očakával od nich služby, pomoc alebo podporu a mal moc, postavenie a prostriedky, aby ich k sebe pripútal. Úvody kráľovských listín, či už v promulgáciách, arengách alebo na začiatkoch narácií pravidelne odkazovali na preukázanú vernosť. Karol Veľký napríklad dával svoje rozhodnutia na známosť „*všetkým svojim početným verným, tak súčasným ako aj budúcim*“.⁴

V Uhorsku sa vo väčšine donácií z 13. storočia určených pre kráľovských ľudí (napr. servientov a ďalších) uvádza špecifická formulácia „*verným patrí odmena*“. Napríklad keď Ondrej II. odmenil v roku 1214 komesa Sebeša, hneď po invocácii a intitulácii donačnej listiny nasleduje všeobecné konštatovanie, ako treba ver-

2 Všeobecne k vernosti pozri: CANNING, Joseph. *A History of Medieval Political Thought, 300 – 1450*. London ; New York : Routledge, 1996, s. 59-64; ZERMATTEN, Coralie – SONNTAG, Jörg. Loyalty in the Middle Ages : Introductory Remarks on a Cross-Social Value. In SONNTAG, Jörg – ZERMATTEN, Coralie (eds.) *Loyalty in the Middle Ages : Ideal and Practice of a Cross-Social Value*. Turnhout : Brepols, 2015, s. XI-XXI.

3 Všeobecne k šľachte v Európe pozri: FORST DE BATTAGLIA, Otto. The Nobility in the European Middle Ages. In *Comparative Studies in Society and History*, 1962, roč. 5, č. 1, s. 60-75.

4 Die Urkunden der Karolinger I. : Diplomatum Karolinorum I. In *Monumenta Germaniae Historica : Diplomata Kar. 1*. MÜHLBACHER, Engelbert (ed.). Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1906, č. 81, s. 116 (774), č. 97, s. 140 (775), č. 114, s. 161 (777), č. 153, s. 207 (786), č. 164, s. 221 (790), č. 211, s. 282 (811). „...*omnium fidelium nostrorum magnitudini...(alebo aj)...omnium fidelium nostrorum magnitudini presentium scilicet et futurorum...*“

nosť a verné služby odmeňovať.⁵ Za verné služby a neustále preukazovanie vernosti dostali v roku 1216 od Ondreja II. majetky na Gemeri aj kráľovi verní – *fideles nostri* – bratia Peter a Ztras.⁶ Podobných príkladov sa dá nájsť veľa. Aj v prípadoch, keď vernosť nie je primárnym dôvodom na vydanie donácie a darovanie majetkov, adresát listiny bol často predstavený ako kráľov „verný“. Tak to bolo napríklad v donácii z roku 1208 pre nitrianskeho komesa Tomáša, ktorou dostal od kráľa majetok Pezinok.⁷

Teoretické vnímanie vernosti a prečo ju arpádovskí kráľi odmeňovali, je výstižne vyjadrené Belom IV. v donácii majetku Topolčany pre Dionýza z Túrje z roku 1235: „*Kedže moc všetkých kráľov a kráľovstiev sa zakladá len na samej vernosti ich (poddaných) a keďže táto vernosť prevyšuje iné občianske cnosti, čím je (vernosť) medzi ľuďmi pre skazenosť a úpadok nedokonalejšou a zriedkavejšou, o to viac si ju treba ceniť a vyvažovať veľkými odmenami, kedykoľvek svojimi zásluhami prekročí všetky súčasné (pozemské) možnosti. (...) aby ostatní, povzbudení vidinou odmeny, hojnejšie pristupovali k vykonávaniu skutkov vernosti.*“⁸

Ruka v ruke s vernosťou, na ktorej stáli stredoveké politické vzťahy, ide aj jej opak – nevernosť a zrada. Z verných sa stávali neverní, čo sa často spomína v kronikách a listinách. Aj keď niekto zložil panovníkovi prísahu vernosti, neznamenal to, že ju neskôr neporušil.⁹ Kráľovskí ľudia síce niekedy boli neverní, no kresťanský panovník im mohol odpustiť previnenia a prijať ich späť do svojej priazne. Udelenie milosti po zrade, ktoré bolo spojené s verejným zmierením kráľa s jeho ľuďmi, ktorí svoju neveru oľutovali, bolo bežnou súčasťou politického života.¹⁰

Byť neverný voči kráľovi znamenalo, že šľachtic bol neposlušný a jeho činy boli v rozpore s kráľovskými záujmami. V arpádovskom Uhorsku boli časté nástupnícke spory medzi kráľom a kniežatom (Ondrej I. a jeho brat Belo, Šalamún a jeho

5 *Codex diplomaticus ac epistolaris Slovaciae I* (ďalej CDSI I). MARSINA, Richard (ed.). Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1971, č. 188, s. 142-143: „*Fidelitas illorum constanciam regia liberalitas congrue remunerat, pro quibus meritorum allegat fidelitas et servicii commendabilis longanimitas favorabiliter intercedit.*“

6 CDSI I, č. 204, s. 159-160.

7 CDSI I, č. 205, s. 160-161.

8 *Codex diplomaticus ac epistolaris Slovaciae II* (ďalej CDSI II). MARSINA, Richard (ed.). Bratislava : Obzor, 1987, č. 1, s. 3-5.

9 LUSCOMBE, D. E. Introduction: the formation of political thought in the west. In BURNS, J. H. (ed.) *The Cambridge History of Medieval Political Thought, c. 350 – c. 1450* (ďalej *The Cambridge History*). Cambridge : Cambridge University Press, 1988, s. 159-160; RAZIM, Jakub. *Věrní Přemyslovci a barbarští Čechové : Česko-říšské vztahy v raném a vrcholném středověku*. Praha : Leges, 2017, s. 60-61, 157. K prísahám vernosti pozri napríklad: CANNING 1996, s. 45, 47, 59-64; BEREND, Nora. Oath-taking in Hungary. A window on medieval social interaction. In GÓRECKI, Piotr – DEUSEN, Nancy van (eds.) *Central and Eastern Europe in the Middle Ages : A Cultural History*. London ; New York : I. B. Tauris, 2009, s. 3, 42, 47-48; NODL, Martin. *Sacramenta fidei*. In DOLEŽEL, Jiří – WIHODA, Martin (eds.) *Mezi raným a vrcholným středověkem*. Brno : AÚ AV ČR, 2012, s. 433-442; ZUPKA, Dušan. *Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary under the Árpád Dynasty (1000 – 1301)*. Leiden ; Boston, 2016, s. 63-64.

10 BISSON, Thomas N. The “Feudal Revolution“. In *Past & Present*, 1994, roč. 142, s. 24-27, 37-38; BISSON, Thomas N. *The Crisis of the Twelfth Century : Power, Lordship, and the Origins of European Government*. Princeton ; Oxford : Princeton University Press, 2009, s. 50-52, 105-106; RAZIM 2017, s. 143. K panovníckej moci pozri: ZUPKA, Dušan. *Rex eris, si recte facias: si non facias, non eris*. Panovnícka moc a jej reprezentácia v stredovekej strednej Európe (10. – 13. storočie). In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 202-226.

bratranec Gejza a Ladislav, Koloman a jeho brat Álmoš).¹¹ Prípadne neskôr, aj medzi kráľom a jeho (ambicióznym) nástupcom – kráľovým bratom (napríklad Imrichom a Ondrejom II., synmi Bela III.) alebo kráľom a najstarším synom (Ondrejom II. a jeho synom Belom IV., Belom IV. a jeho synom Štefanom V.). Sľúbiť vernosť oponentovi kráľa bolo jedným z najvýraznejších prejavov nevernosti.

V tejto súvislosti je zaujímavý list magistra Rogeria pre Jakuba, biskupa v Preneste, ktorým ho informoval o udalostiach v kráľovstve pred a počas mongolského vpádu (1241 – 1242).¹² Začína opisom situácie na začiatku vlády Bela IV. Ten pri svojej korunovácii v Stoličnom Belehrade „niektorých z jeho barónov, ktorí sa kedysi pripojili k otcovi proti nemu, donútil odísť z krajiny, ďalších uvrhol do väzenia. Akéhosi z popredných mužov, (Ondrejovho) palatína Dionýza, dal zbaviť svetla očí.“¹³ Ich previnením bola teda nevernosť Belovi IV., a to aj v čase, keď formálne zachovávali vernosť vtedajšiemu kráľovi Ondrejovi II., hlavne v čase tesne po jeho smrti. Rogerius ich konanie ostro odsúdil, keď napísal, že „medzi týmto kráľom a jeho otcom nezriedka vyvolávali rozbroje a pohoršenie, takže raz tu, raz tam zhromažďovali vojsko (...) a isto by medzi sebou bojovali. Keď sám kráľ prišiel na otcov dvor, títo ľudia mu neprejavovali nijakú úctu, ale snažili sa ho hanobiť slovami i skutkami. A proti životu otca a synov sa sprisahali, aby potom, čo by ich mečom pobili“ mohol každý dostať svoju časť z uhorského územia. Ich hlavnou vinou, na ktorej stála obžaloba zo zrady (nevery), bol list rakúskemu vojvodovi Fridrichovi II. Bojovnému a ponuka uhorskej koruny pre rímskonemeckého cisára Fridricha II.¹⁴ Títo odsúdení šľachtici pravdepodobne neboli rehabilitovaní.¹⁵

Kráľovská moc stála a padala na vernosti jeho ľudí. Patrili k nim hlavne tí, ktorí pôsobili na panovníckom dvore a tvorili tak svetskú alebo cirkevnú elitu (velmoži, komesi, slobodní bojovníci, biskupi, opáti, prepošti a ďalší). Pohybovali sa v blízkosti kráľa, bojovali za neho, modlili sa za neho, vykonávali diplomatické služby, podieľali sa na vláde alebo správe krajiny.¹⁶ Vernosť bola prizma, cez ktorú bola formulovaná príslušnosť k niekomu alebo patrenie do istého sociálneho, ale hlavne mocensko-majetkového, okruhu. Postavenie všetkých týchto kráľových verných (*fideles regis*) stálo na priazni panovníka, na jeho náklonnosti, odmenách,

11 K tomu pozri: KOSZTOLNYIK, J. Zoltán. Dynastic Intrigues and Domestic Realities during the Reigns of Andrew I and Béla I. In *Hungarian Studies Review*, 2001, roč. 28, č. 1-2, s. 93-108; BAGI, Daniel. The Dynastic Conflicts of the Eleventh Century in the Illuminated Chronicle. In BAK, János M. – VESZPRÉMY, László (eds. and trans.) *Studies on the Illuminated Chronicle*. Budapest: CEU Press, 2018, s. 139-158.

12 Rogerii Carmen Miserabile. In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II* (ďalej SRH II). JUHÁSZ, Ladislaus (ed.). Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1938, s. 551-588; Epistola magistri Rogerii in Miserabile Carmen super destructione regni Hungariae per Tartaros (ďalej ROGERIUS). In *Tatársky vpád*. MARSINA, Richard – MAREK, Miloš (eds.). Budmerice: Rak; Veda, 2008, s. 57-125.

13 ROGERIUS, Cap. 4, s. 66-67.

14 ROGERIUS, Cap. 9, s. 70-72.

15 Jedným z odsúdených bol tiež palatín Jula (Július) Kán. Jeho potomkovia neskôr pôsobili na dvoroch arpádovských kráľov. Pozri komentár: In *Tatársky vpád*, s. 156; ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301* (ďalej MVA). Budapest: História, MTA Történettudományi Intézet, 2011, s. 18.

16 CANNING 1996, s. 59-64. V prameňoch sa kráľovskí ľudia označujú rôzne, napríklad *fideles*, *nobiles*, *milites*, *servientes*, *famuli*, *clientes* alebo aj *maiores*, *seniores*, *optimates*, *proceres*, *potentes*, *meliores*. K tomu pozri: FREED, John B. The Origins of the European Nobility: The Problem of the Ministerials. In *Viator: Medieval and Renaissance Studies* (ďalej *Viator*), 1976, roč. 7, s. 215; RAZIM 2017, s. 137.

daroch a prístupe k moci. Z toho vyplývali ich mocenské a finančné výhody.¹⁷ Na druhej strane však aj mocenská pozícia panovníka stála na uznaní, vojenskej podpore jeho verných a ich službách v správe krajiny. Spolupráca kráľa a jeho verných (*consensus fidelium*) pri rozhodovaní o politických veciach (vojna, mier, schvaľovanie zákonov, vnútorné konflikty a pod.) bola postavená na ich vzájomnom rešpekte a porozumení. Panovník nemohol pri dôležitých rozhodnutiach obchádzať svojich prívržencov. Spravidla si nechal poradiť od starších, skúsených a vysoko postavených ľudí (veľmožov, biskupov, opátov), ktorých názory často akceptoval. Vernosť bola totiž vnímaná ako ich vzájomný vzťah. Kráľ svoju krajinu nespravoval sám. Dobre mohol vládnuť iba v spolupráci so svojimi vernými.¹⁸ Spolu tak vytvárali spoločenstvo verných, ktoré bolo založené na vzájomnej dôvere, podpore a pomoci.

Tak ako panovníci zverovali svojim verným jednotlivé územia, z ich poverenia spravovali komitát alebo panstvo s hradom, takisto aj arcibiskupi a biskupi vo svojich diecézach mohli zabezpečiť stabilitu a dobré fungovanie iba vďaka pomoci a vernosti svojich ľudí.¹⁹ Dalo by sa zjednodušiť povedať, že jedni bez druhých nemohli dlhodobo udržať svoje výsadné postavenie a moc. Tento vzťah stál na vzájomnom rešpekte, spolupráci a ochrane. Bez ich podpory by králi výrazne oslabili svoju moc a nedokázali udržať moc a poriadok v krajine.²⁰

V prameňoch sa spoločenstvo najbližších a najvýznamnejších verných podporovateľov pána (kráľa, biskupa a podobne), ktoré nebolo založené na pokrvnosti, ale na vernosti a lojalite svojich členov označovalo ako „rodina“ – *familia, familia regis*. Ľudia (*fideles*), ktorí do tohto spoločenstva patrili a verne slúžili kráľovi, sa

17 PRESTWICH, John O. The military household of the Norman kings. In *The English Historical Review*, 1981, roč. 96, č. 378, s. 1-7, 34-35; CHURCH, Stephen David. The Rewards of Royal Service in the Household of King John : A Dissenting Opinion. In *The English Historical Review*, 1989, roč. 110, č. 436, s. 293-294; ALTHOFF, Gerd. Friendship and Political Order. In HASELDINE, Julian (ed.) *Friendship in Medieval Europe*. Stroud : Sutton Publishing, 1999, s. 91-105.

18 HOLLISTER, Warren C. – BALDWIN, John W. The Rise of Administrative Kingship : Henry I and Philip Augustus. In *The American Historical Review*, 1978, roč. 83, č. 4, s. 870, 882, 887, 889, 901-903; NELSON, Janet L. Kingship and Royal Government. In MCKITTERICK, Rosamond (ed.) *The New Cambridge Medieval History : Volume 2., c. 700 – c. 900*. Cambridge : Cambridge University Press, 1995, s. 395, 397, 404, 407-408, 412, 416-417, 426, 429-430; CANNING 1996, s. 59-64; PÖSSEL, Christina. Authors and recipients of Carolingian capitularies, 779 – 829. In CORRADINI, Richard et al. (eds.) *Texts and identities in the early Middle Ages*. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2006, s. 253-266; SCHNEIDMÜLLER, Bernd. Rule by Consensus : Forms and Concepts of Political Order in the European Middle Ages. In *The Medieval History Journal*, 2013, roč. 16, č. 2, s. 456-457; ZUPKA, Dušan. Formy komunikácie politických elít v stredovekej strednej Európe (Uhorsko, Rakúsko, České krajiny, 1250 – 1350). In *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 3, s. 386, 398-399, 402, 404.

19 LEYSER, Karl. The German Aristocracy from the Ninth to the Early Twelfth Century. A Historical and Cultural Sketch. In *Past & Present*, 1968, roč. 41, č. 1, s. 25-26; ARNOLD, Benjamin. Servile Retainers or Noble Knights? The Medieval Ministeriales in Germany. In *Reading Medieval Studies*, 1986, roč. 12, s. 74-75, 77-78; FREED, John B. Nobles, Ministeriales, and Knights in the Archdiocese of Salzburg. In *Speculum*, 1987, roč. 62, č. 3, s. 583; CANNING 1996, s. 45, 47, 59-64; RAZIM 2017, s. 55-56, 108, 146, 157.

20 AIRLIE, Stuart. The Aristocracy in the Service of the state in the Carolingian Period. In AIRLIE, Stuart (ed.) *Power and its problems in Carolingian Europe* (ďalej *Power*). Farnham : Routledge, 2012, s. 5, 8-9, 13-18; AIRLIE, Stuart. The Palace of Memory : The Carolingian Court as Political Centre. In *Power*, s. 2-3, 7-8; AIRLIE, Stuart. Bonds of Power and Bonds of Association in the Court Circle of Louis the Pious. In *Power*, s. 193-194, 197-198; INNES, Matthes. People, Places and Power in Carolingian Society. In JONG, Mayke de – THEUWS, Frans – RHIJN, Carine van (eds.) *Topographies of power in the early Middle Ages*. Leiden ; Boston ; Köln : Brill, 2001, s. 397-398, 409.

v prameňoch spomínajú ako *homines de familia, familiares* alebo *familiares regis*.²¹ Pri správe a ovládaní krajiny boli vzťahy medzi vládcom a jeho ľuďmi založené hlavne na ich osobnej zodpovednosti, osobnej vernosti a bezprostrednom osobnom kontakte pri výkone úradov a poskytovaní služieb. Kráľ sa pri riadení, rozhodovaní, vojenských výpravách a obrane krajiny vždy spoliehal na svojich veľmožov, biskupov, opátov, prepoštov a slobodných bojovníkov. Od ich služieb a vojenskej podpory záviselo, či si dokázal udržať moc. Uhorský kráľ preto od svojich veľmožov vždy vyžadoval vernosť, ktorej uplatňovanie malo pre fungovanie kráľovstva kľúčový význam. Ak sa toto nedodržiavalo, hrozil rozpad kráľovskej autority. To sa udialo za posledných Arpádovcov v období takzvanej „šľachtickej anarchie“ na prelome 13. a 14. storočia. K tomuto stavu smeroval vývoj počas celého 13. storočia, ktorý sa však začal prejavovať hlavne počas vlády Ladislava IV. Kumánskeho a naplno vyvrcholil po jeho smrti v roku 1290. Rôzne oligarchistické frakcie sa snažili podporiť nástupníctvo „svojho“ kráľa, od ktorého si sľubovali čo najmenší vplyv na ich vlastné mocenské postavenie a domíniá. Na svojich panstvách chceli vládnuť bez výrazných zásahov panovníka a záväzkov voči nemu.²² Ondreja III., bratranca Ladislavovho otca,²³ „priviedli“ do Uhorska z Benátok. Viacerí šľachtici však žiadali od pápeža Bonifáca VIII. na miesto Ondreja iného kráľa,²⁴ nehovoriac už o zmätku, ktorý nastal po jeho smrti a vymretí arpádovskej dynastie. Snaha o zosadenie panovníka, zmenu na tróne či spochybnenie legitimacy vládnuť boli najvýraznejšie prejavy „nevernosti“ voči kráľovi.

Panovník sa so svojimi ľuďmi pravidelne stretával buď na dvore alebo počas neustáleho cestovania po krajine. Osobná prítomnosť kráľa (*presentia regis*)²⁵ na týchto miestach posilňovala jeho autoritu, legitimovala jeho postavenie a zvyrazňovala jeho majestát. Veľmi dôležité bolo, že týmito návštevami si vytváral a udržiaval dobré vzťahy s vernými ľuďmi. Bol to efektívny spôsob výkonu a upevňovania panovníckej moci. Králi na lokálnych alebo celokrajinských zhromažde-

21 LEYSER 1968, s. 25-26; FREED 1976, s. 215; HOLLISTER – BALDWIN 1978, s. 870, 882, 887, 889, 901-903; HENNEBICQUE, Régine. Structures familiales et politiques au IXe siècle : en groupe familial de l'aristocratie franque. In *Revue Historique*, 1981, roč. 265, č. 2 (538), s. 294, 302, 315-317; PRESTWICH 1981, s. 1-7, 34-35; ARNOLD 1986, s. 74-75; FREED 1987, s. 583; TAKAYAMA, Hiroshi. *Familiares Regis* and the Royal Inner Council in Twelfth-Century Sicily. In *The English Historical Review*, 1989, roč. 104, č. 411, s. 357-358, 365, 368, 371-372; BEDOS-REZAK, Brigitte. Secular Administration. In MANTELLO, Frank Anthony Carl – RIGG, A. George (eds.) *Medieval Latin : An Introduction and Bibliographical Guide*. Washington : The Catholic University of America Press, 1996, s. 209-210, 212; ALTHOFF 1999, s. 96-99.

22 Ku „šľachtickej anarchii“ pozri: SZÚCS, Jenő. *Az utolsó Árpádok*. Budapest : MTA, 1993, s. 279-347; ZSOLDOS, Atilla. Téténytől a Hód-tóig : Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlatja. In *Történelmi Szemle*, 1997, roč. 39, č. 1, s. 69-97; ZSOLDOS, Atilla. Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. In *Hungarian Historical Review*, 2013, roč. 2, č. 2, s. 211-242.

23 Ondrej III. bol vnukom Ondreja II., synom Štefana Pohrobka, ktorý bol tým pádom bratom Bela IV., starého otca Ladislava IV. Kumánskeho. Foundation for Medieval Genealogy, online, url:[<https://fmg.ac/Projects/MedLands/HUNGARY.htm>].

24 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, Cap. 186 (ďalej Chron. Hung. comp. saec. XIV) : SRH I. DOMANOVSKÝ, Alexander (ed.). Budapestini : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937, s. 477. Pozri aj: VLASKO, Vladimír. *Feudálna anarchia na prelome 13. a 14. storočia a páni z Kőszegu*. [dizertačná práca] Bratislava : HÚ SAV, 2016, 141 s.

25 K tomuto termínu: LEYSER, Karl. Frederick Barbarossa: Court and Country. In REUTER, Timothy (ed.) *Communications and Power in Medieval Europe : The Gregorian Revolution and Beyond*. London ; Rio Grande : The Hambledon Press, 1994, s. 144-155; ROACH, Levi. Hosting the king : Hospitality and the royal *iter* in tenth century England. In *Journal of Medieval History*, 2011, roč. 37, s. 39-40; BACHRACH, David. Exercise of royal power in early medieval Europe : The case of Otto the Great 936 – 73. In *Early Medieval Europe*, roč. 16, 2009, č. 4, s. 394-395.

niach v čase významných cirkevných sviatkov pravidelne prijímali pocty a prísahy vernosti od svojich ľudí, vzájomne sa obdarovávali, zúčastňovali sa hostín, bohoslužieb a riešili spory. Vtedy sa kráľ aj rituálne zmieroval so vzbúrencami ochotnými sa poddať a prijať jeho milosť.²⁶ Kráľovská návšteva kláštora alebo biskupského sídla bola pre opátov a biskupov významnou udalosťou. Pre panovníka to bol, okrem iného, aj efektívny spôsob, ako kontrolovať činnosť, záväzky a vernosť predstavených týchto dôležitých cirkevných inštitúcií.²⁷

Súčasťou rituálu pri upevňovaní vzťahu medzi pánom a jeho človekom (vazalita) bola aj prísaha osobnej vernosti (*sacramentum fidelitatis, sacramentum fidei*), oddanosti a lojality. Pri rituálnej prísaha sa prevažne významní ľudia, ktorí sa tým stali podporovateľmi kráľa, verejne zaviazali, že mu vždy poskytnú podľa svojho postavenia a možností vojenskú pomoc, radu a podporu. Kráľ od nich na jednej strane vyžadoval osobné služby a povinnosti, ale na druhej strane im aj garantoval, že sa bude o nich starať, brániť ich a podporovať.²⁸ Vazalita však nebola jediným možným vzťahom medzi vládcom a jeho vernými, ktorý sa uplatňoval v stredovekej Európe. Viacerých ľudí prepájala s panovníkom len záväzok osobnej vernosti, ktorú pravdepodobne sprevádzala aj prísaha, no bez toho, aby za to dostali léno (majetok) tak ako vazali.²⁹

K osobnej a verejne sľúbenej vernosti, prísahám a nevní sa vyjadrovali aj stredovekí vzdelanci 10. a 11. storočia, napríklad Richer z Remeša, Abbo z Fleury alebo Fulbert z Chartres. Vo svojich dielach sa zaoberali hlavne náklonnosťou, láskou, priateľstvom, morálkou, lojalitou vazala k svojmu pánovi, ktorej výsledkom bola vernosť (*forma fidelitatis*) a z nej vyplývajúca vzájomná pomoc, ochrana, bezpečie a podpora. Verní nesmeli svojmu pánovi ubližovať ani konať proti jeho

26 LEYSER, Karl. Ottonian Government. In *The English Historical Review*, 1981, roč. 96, č. 381, s. 746-749; LEYSER, Karl. Ritual, Ceremony and Gesture : Ottonian Germany. In REUTER, Timothy (ed.) *Communications and Power in Medieval Europe : The Gregorian Revolution and Beyond*. London ; Rio Grande : The Hambledon Press, 1994, s. 196, 201-202; NELSON, Janet L. Rulers and Government. In REUTER, Timothy (ed.) *The New Cambridge Medieval History : Volume 3, c. 900 – c. 1024*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999, s. 96-97, 105-107, 119-120; EHLERS, Caspar. Having the King – Losing the King. In *Viator*, 2002, roč. 33, s. 2, 4, 8, 11, 14-16, 26; REUTER, Timothy. *Regemque, quem in Francia pene perdidit, in patria magnifice recepit* : Ottonian ruler representation in synchronic and diachronic comparison. In NELSON, Janet L. (ed.) *Medieval Politics and Modern Mentalities*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006, s. 129-144.

27 LEYSER 1981, s. 722, 732-733; WARNER, David A. Thietmar of Merseburg on Rituals of Kingship. In *Viator*, 1995, roč. 26, s. 55, 64; BERNHARDT, W. John. King Henry II of Germany : Royal Self-Representation and Historical Memory. In ALTHOFF, Gerd – FRIED, Johannes – GEARY, J. Patrick (eds.) *Medieval Concepts of the Past : Ritual, Memory, Historiography*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002, s. 47-48, 53; AIRLIE 2012, Bonds, s. 201-202; INNES 2001, s. 429-431.

28 ODEGAARD, Charles Edwin. Carolingian Oaths of Fidelity. In *Speculum*, 1941, roč. 16, č. 3, s. 284-296; ODEGAARD, Charles Edwin. The Concept of Royal Power in Carolingian Oaths of Fidelity. In *Speculum*, 1945, roč. 20, č. 3, s. 279-289; HELBIG, Herbert. *Fideles Dei et regis* : Zur Bedeutungsentwicklung von Glaube und Treue im hohen Mittelalter. In *Archiv für Kulturgeschichte*, 1951, roč. 33, s. 279-287; FREED 1976, s. 238-239; LE GOFF, Jacques. *Time, Work, & Culture in the Middle Ages*. Translated by Arthur Goldhammer. Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1980, s. 238, 241-242, 252, 285, 357; ARNOLD 1986, s. 74-75, 77-78; BEDOS-REZAK 1996, s. 214; CANNING 1996, s. 59-64, 85, 89, 93; CATTANEO, Grégory. The Oath of Fidelity in Iceland. A Tie of Feudal Allegiance. In *Scandinavian Studies*, 2010, roč. 82, č. 1, s. 21-22, 25-27, 33-34; STONE, Rachel. *Morality and Masculinity in the Carolingian Empire*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011, s. 193; NODL 2012, s. 438-440.

29 CANNING 1996, s. 59-64; RAZIM, Jakub. *Fidelis et utilis*. Čechy a říše v kronice Widukinda z Corvey. In TAUCHEN, Jaromír – SCHELLE, Karel (eds.) *Státoprávní vztahy českého státu a římskoněmecké říše ve středověku a jejich důsledky pro další vývoj*. Ostrava : KEY Publishing, 2012, s. 31, 33-34, 36-37; RAZIM 2017, s. 55-56, 66-67, 108, 126. K tomu pozri: LYSÝ, Miroslav. *Moravia, Mojžírovci a Franská říša : Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnóm stredoveku*. Bratislava : Atticum, 2014, s. 176-177, 183-200, 210-223.

záujmom.³⁰ Vernosť často zastrešovala množinu vlastností, ktoré sa od dobrého veľmoža, kráľovho podporovateľa, očakávali.

V prameňoch sa vernosť kráľovi najčastejšie označuje latinským termínom *fidelitas*. Verní, oddaní a spoľahliví ľudia, ktorí sa pohybovali v blízkosti panovníka a slúžili mu na dvore alebo pri správe krajiny, sa označujú termínom *fideles regis* alebo *fideles nostri*.³¹ Zaujímavý je aj termín *amicitia*, ktorý vyjadroval prevažne priateľský vzťah, vzájomný rešpekt a uznávanie istej morálno-mocenskej nadradenosti medzi vládcami. Prípadne takto mohol byť označený aj vzťah dvoch osôb založený na vernosti a lojálnosti, napríklad medzi kráľom a jeho najvýznamnejšími ľuďmi zo svetského alebo cirkevného prostredia, ktorí zastávali na dvore vysoké funkcie, plnili isté služby alebo patrili k jeho radcom (*amici regis*).³²

Ľudia, ktorí zložili panovníkovi prísahu vernosti, mohli pochádzať z rozličných spoločenských vrstiev.³³ Pôvodne to boli najvýznamnejší veľmoži (*proceres, optimates*) a cirkevná elita. Až neskôr k nim patrili i kráľovskí služobníci (*servientes, milites* a podobne), ktorí slúžili na jeho majetkoch a mali aj vojenské povinnosti. *Fideles* boli teda prevažne spoločenská elita na dvore a tí, ktorí mali mimoriadne vojenské zásluhy, plnili pre panovníka špecifické úlohy (*servicium*) alebo preukázali svoje schopnosti v iných oblastiach. Tie vedel panovník náležite oceniť. Kráľ svojich ľudí obdarovával, spoločensky povyšoval, obklopoval sa nimi a zároveň im umožňoval podieľať sa na moci. Odmeňovanie verných malo prehlbovať lojalitu kráľových podporovateľov a posilniť ich vernosť.³⁴

V stredovekej latinčine mali slová *fides* a *fidelitas*, okrem všeobecného významu „dôvera“, pôvodne náboženský význam – veriaci, verný Bohu a kresťan, nasledovník Krista. Týmito slovami sa začal neskôr označovať aj vzťah medzi ľuďmi (*fidelitas*), ktorý vyjadroval oddanosť, vernosť, istotu, spoľahlivosť, dôveryhodnosť,

30 BACHRACH, Bernard S. Enforcement of the *Forma Fidelitatis* : The Techniques Used by Fulk Nerra, Count of the Angevins (987 – 1040). In *Speculum*, 1984, roč. 59, č. 4, s. 796-799, 802-803, 805-811, 818-819; BISSON 1994, s. 24-27; BOUCHARD BRITTAIN, Constance. *Strong of Body, Brave & Noble. Chivalry & Society in Medieval France*. Ithaca ; London : Cornell University Press, 1998, s. 39-41; GERMAIN, Analié. Loyalty, Friendship and Love in the Letters of Fulbert of Chartres. In *Imago Temporis. Medium Aevum*, 2008, roč. 2, s. 114-117, 124, 131-132; BISSON 2009, s. 50-52, 105-106. K tomu pozri: MARKUS, R. A. The Latin fathers. In *The Cambridge History*, s. 97-98.

31 *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. BARTAL, Antonius (ed.). Lipsiae ; Budapestini : In aedibus B. G. Teubneri ; Sumptibus Societatis Frankliniae, 1901, s. 271-272; *Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae IV : A Magyarországi középkori latinság szótára IV*. (ďalej LLMH) Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987 – 1933, s. 74-79; *Stredoveká latinčina I : Lexicon Mediae Latinitatis Slovaciae A – I*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2013, s. 419-420; *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum XII : Slovník středověké latiny v českých zemích 12* (ďalej LMLB). Praha : Academia, 1990, s. 649, 651; *Mediae latinitatis lexicon minus* (ďalej MLLM). NIERMEYER, J. F. (ed.). Leiden : E. J. Brill, 1976, s. 422-423.

32 LLMH I, s. 152-153; BEDOS-REZAK 1996, s. 209-210; ALTHOFF 1999, s. 92-94; EPP, Verena. Rituale frühmittelalterlicher ›amicitia‹. In ALTHOFF, Gerd (ed.) *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*. Sigmaringen : Thorbecke Verlag, 2001, s. 11-12; GERMAIN 2008, s. 115-117, 124, 131-132; RAZIM 2017, s. 146. Pozri príklady z Uhorska: *Diplomata Hungariae antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I. (1000 – 1131)* (ďalej DHA I). GYÖRFFY, György (ed.). Budapest : Akadémiai Kiadó 1992, č. 114, s. 326 (1097); č. 115, s. 327 (1097).

33 K tomu pozri: WIHODA, Martin. Kníže a jeho věrní. Kosmas o světě předáků a urozených. In NODI, Martin – WIHODA, Martin (eds.) *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku : Colloquia mediaevalia Pragensia 9* (ďalej *Šlechta, moc*). Praha : Filosofia, 2007, s. 17-18, 20.

34 ODEGAARD 1941, s. 287-288; GANSHOF, François Louis. Benefice and Vassalage in the Age of Charlemagne. In *The Cambridge Historical Journal*, 1939, roč. 6, č. 2, s. 149-151, 154-155. K tomu pozri: ZÚPKA 2018, s. 390-393, 398-399.

lojalitu, feudálnu vernosť, prísahu vernosti, sľub, záruku a záväzok voči pánovi. Pánov *fidelis* bol jeho vazal, verný a lojálny podporovateľ. Vernosť k panovníkovi mala naďalej silný kresťanský význam, čo naznačuje aj formulácia v stredovekých prameňoch *fideles Dei et regis*.³⁵ Podľa Františka Grausa koncept vernosti vyjadroval hlavne biblický ideál, ktorý cielavedome propagovala cirkev pri upevňovaní kráľovskej autority v ranom stredoveku.³⁶

V uhorských prameňoch z 11. – 12. storočia latinské termíny *fides*, *fidelitas*, *fidelis* tiež označovali veriaceho a kresťanskú vieru,³⁷ ako aj verných arpádovských kráľov (arcibiskupi, biskupi, opáti, veľmoži, palatín, komesi, podkancelár, dalmátski mešťania).³⁸ Vzťah medzi uhorským kráľom a jeho ľuďmi (napr. *servientes*, *serviens regis*)³⁹ bol najčastejšie vyjadrený termínom *fidelitas*. Mysleli sa tým služby, ktoré od nich panovník očakával. Vytvorilo sa tak spoločenstvo verných kráľovi (inštitúcia *familiaritas*),⁴⁰ ktoré bolo založené na vzájomnej dôvere, priateľstve, náklonnosti, rešpektovaní a dobrom vzťahu (*affinitate*, *familiaritate*).

Ľudia v okolí kráľa sa stávali súčasťou tohto spoločenstva vďaka svojim zásluhám na dvore, na vojenských výpravách⁴¹ alebo pri správe krajiny. Za splnené povinnosti a preukázané zásluhy dostávali od panovníka majetky, rozličné výsady alebo podiel z kráľovských príjmov.⁴² Uhorskí veľmoži (*princeps*, *procer*, *iobagio regis*)

35 WEIJERS, Olga. Some notes on 'fides' and related words in medieval Latin. In *Archivum latinum medii aevi*, 1977, roč. 40, s. 78-84; NELSON, Janet. Kingship and empire. In *The Cambridge History*, s. 221-223, 247; NELSON, Janet L. Kingship and empire in the Carolingian world. In McKITTERICK, Rosamond (ed.) *Carolingian culture: Emulation and innovation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 61-63; CANNING 1996, s. 45, 47, 59-64; STONE 2011, s. 192-193.

36 GRAUS, František. Über die sogenannte germanische Treue. In GRAUS, František. *Ausgewählte Aufsätze (1959 – 1989)*. Stuttgart: Thorbecke, 2002, s. 133-179; FREED 1976, s. 238-239; FREED, John B. Reflections on the Medieval German Nobility. In *The American Historical Review*, 1986, roč. 91, č. 3, s. 568-569; CANNING 1996, s. 59-64. K tomu pozri: WIHODA 2007, s. 11; RAZIM 2017, s. 66-67.

37 Libellus de institutione morum (ďalej Libellus). In *SRH II*. BALOGH, Iosephus (ed.), s. 620-621; Stephanus I: 8. In *Decreta regni mediaevalis Hungariae I. 1000 – 1301: The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary I. 1000 – 1301* (ďalej DRMH I). BAK, M. János – BÓNIS, György – SWEENEY, James Ross (eds.). Idyllwild: Charles Schlacks, Jr. Publisher, 1999, s. 3; Stephanus I: 12, 33. In *DRMH I*, s. 4, 7; DHA I, č. 5/II, s. 39, 40 (1001); č. 8, s. 52 (1009); č. 26, s. 118 (1037), č. 86, s. 265, č. 88, s. 267 (1091); č. 96, s. 282 (1092), č. 136/I, s. 367, (1109); č. 151, s. 411 (1121).

38 DHA I, č. 9/1, s. 58 (1009); č. 28/II, s. 123 (1030 – 1038); č. 43/I, s. 151 (1055); č. 46, s. 162 (1057); č. 81, s. 240 (1082 falzum); č. 120/II, s. 339 (1103 falzum); č. 130, s. 357 (1108); SZEKFŰ, Julius. Die Servienten und Familiaren im ungarischen Mittelalter. In *Ungarische Rundschau*, 1913, roč. 2, s. 529, 531, 536, 538, 548.

39 K tomu pozri: VÁCZY, Péter. A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. In *Századok*, 1927 – 1928, roč. 61, č. 7-8, 9-10, s. 243-290, 351-414; BAK, M. János. Feudalism in Hungary? In BAGGE, Sverre et al. (eds.) *Feudalism. New Landscapes of Debate*. Turnhout: Brepols, 2011, s. 207-209.

40 SZEKFŰ 1913, s. 525-557; BAK 2011, s. 204, 208-210. K tomu pozri všeobecne: ALTHOFF 1999, s. 96-99. O vernosti, úradoch, kastelániách, familiarite a honore v Uhorsku podľa prameňov zo 14. storočia pozri: FÜGEDI, Erik. Királyi tisztség vagy hűbér? In *Történelmi Szemle*, 1982, roč. 25, č. 3, s. 483-509; FÜGEDI, Erik. Castles and Castellans in Angevin Hungary. In VARDY, B. Steven et al. (eds.) *Louis the Great, king of Hungary and Poland*. New York: Boulder 1986, s. 49-64; ENGEL, Pál. *Honor, castrum, comitatus*. Studies in the Government System of the Angevin Kingdom. In *Questiones medii aevi novae*, 1996, roč. 1, s. 91-100; RADY, Martyn. *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. Basingstoke; New York: Palgrave, 2000, s. 110-112, 132-134; ENGEL, Pál. *The Realm of St Stephen. History of Medieval Hungary, 985 – 1526*. Translated by Tamás Pálosfalvi. London; New York: I. B. Tauris, 2001, s. 73, 124-128, 151-153. K tomu pozri: ŽEMLIČKA, Joseph. Origins of Noble Landed Property in Přemyslide Bohemia. In BAK, János M. (ed.) *Nobilities in Central and Eastern Europe: Kinship, Property and Privilege*. Budapest; Krems: Hajnal István Alapítvány; Medium Aevum Quotidianum Gesellschaft, 1994, s. 7-20.

41 BAK 2011, s. 205-206. K vojenskej organizácii stredovekého Uhorska pozri: ZSOLDOS, Attila. The First Centuries of Hungarian Military Organization. In VESZPRÉMY, László – KIRÁLY, Béla K. (eds.) *A Millennium of Hungarian Military History*. New York: Social Science Monographs, 2002, s. 3-25.

42 ENGEL, 2001, s. 73; RADY 2000, s. 31, 36-37, 58-61, 79-85, 94-95, 109, 123-126; BAK 2011, s. 210-211. Podobne pozri: DALEWSKI, Zbigniew. Władca i możni w Kronice Galla Anonima. In *Ślechta, moc*, s. 35.

a preláti (biskup, opát, prepošt),⁴³ ktorí na dvore a v krajine zastávali vysoké funkcie, sa vďaka osobnej vernosti panovníkovi stávali členom „kráľovskej domácnosti“ (*domus*). Išlo o veľkú kráľovskú rodinu (*familia*), ktorá stála a padala na vernosti, oddanosti a pomoci všetkých jej príslušníkov. Tí však do kráľovskej rodiny nemuseli patriť navždy. Toto spoločenstvo sa totiž mohlo meniť alebo dopĺňať v dôsledku vojenských úspechov alebo zrady a nevernosti kráľovských spoločníkov. Niektorí z nich mohli stratiť svoju výnimočnú pozíciu pri výmene panovníka. Nový panovník si síce mohol ponechať časť verných svojho predchodcu, ale často s jeho nástupom na trón prišli na dvor a získali podiel na moci v krajine noví ľudia. Väčšina týchto ľudí mu slúžila ešte predtým, ako sa stal uhorským kráľom.⁴⁴

Veľmoži, ktorí mali vysoké postavenie na panovníckom dvore, často zastávali dvorské úrady nielen za vlády kráľa, ktorý ich do úradu dosadil, ale mnohokrát aj za vlády jeho následníka. A to aj v tom prípade, ak kráľ a jeho budúci nasledovník nevychádzali dobre.⁴⁵ Jedným z vysoko postavených ľudí za vlády kráľa Imricha bol napríklad sedmohradský vojvoda Benedikt, syn Korláta. Spolu so svojou manželkou Totou, dvornou dámou kráľovnej Konštancie Aragónskej, dostali za verné služby od panovníka majetky. V kráľovskej donácii spečatenej zlatou bulou (kovovou pečaťou) z roku 1221 je na prvom mieste vyzdvihnutá ich *fidelitas*. Po nástupe Ondreja II. sa Benedikt na kráľovskom dvore ešte nejaký čas udržal, keďže mu preukazoval poslušnosť (*exhibuerit obsequie*). Ale „rôzne veci“ sa stanú a „srdce (*duša*)“ šľachtica sa z rôznych príčin zmení, a tak ho Ondrej vyhnal z kráľovstva a zhabal jeho majetky.⁴⁶ V roku 1221 sa Ondrej zmiloval, síce nie nad Benediktom, ale nad jeho ženou Totou, a to práve pre jej vernosť. Kráľovná Konštancia po Imrichovej smrti v roku 1204 utiekla aj so štvorročným synom (korunovaným kráľom) Ladislavom III. do Viedne. Chlapec tam nečakane zomrel a Ondrej, ktorý už predtým vládol v krajine ako regent, poslal Konštanciu naspäť do Aragónska. Tota však ostala na kráľovskom dvore aj po Konštancijinom „odchode“ a, zjavne nie úplne verne voči svojej pôvodnej pani, poskytovala „tak rady, ako aj svoju spoločnosť a (...) vernú oporu“ (*fidelitatis solatio*) ďalšej kráľovnej, Ondrejovej manželke Gertrúde Meránskej. Za tieto služby a náklonnosť jej boli neskôr vrátené majetky, ktoré pôvodne vlastnila so svojím mužom.⁴⁷

Vzťah kráľa a jeho verných veľmi dobre vystihujú mravné ponaučenia pre Imricha, syna Štefana I., spísané niekedy v prvej polovici 11. storočia. Ľudia, ktorí sa

43 K tomu pozri: FÜGEDI, Erik. The Aristocracy in Medieval Hungary. Theses. In BAK, János M. (ed.) *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*. London : Variorum reprints, 1986, s. 1-14 (IV); HUNYADI, Zsolt. *Maiores, Optimates, Nobiles : Semantic Questions in the Early History of the Hungarian Nobility*. In SEBŐK, Marcell (ed.) *Annual of Medieval Studies at CEU 1996 / 1997*. Budapest : CEU, 1998, s. 204-211.

44 RADY 2000, s. 1, 3-4, 7, 16, 18, 20, 28-29, 33, 36-39, 44, 58-61, 79-85, 94-95, 126-131, 144-146; BAK 2011, s. 209-210, 215. Ku kráľovskej a kniežacej moci, ktorá bola závislá na dohode s vernými ľuďmi (veľmoži a biskupi), pozri aj príklady z Čiech a Poľska: BAK, M. János – LUKIN, Pavel. Consensus and Assemblies in Early Medieval Central and Eastern Europe. In BARNWELL, P. S. – MOSTERT, Marco (eds.) *Political Assemblies in the Earlier Middle Ages*. Turnhout : Brepols, 2003, s. 95-113; WIHODA 2007, s. 11-29; DALEWSKI 2007, s. 31-35, 39.

45 Príkladov je viacero a nešlo o výnimočný jav. Za všetky napríklad Mog / Moch, ktorý bol palatínom aj Imricha v rokoch 1198 – 1199, aj Ondreja II. 1206. MVA, s. 16-17, 338.

46 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis III/1* (ďalej CDH). FEJÉR, Georgius (ed.). Budae : Typis Typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1829, s. 317; *Regesta regum striptis Arpadianae critico-diplomatica I/I*. SZENTPÉTERY, Imre (ed.). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1923, č. 362, s. 120.

47 CDH III/1, s. 317-318.

pohybovali v blízkosti kráľa, sú označení ako *satelles*, *amici* a *servi*.⁴⁸ Termín *satelles* sa objavuje aj v uhorskej kronikárskej kompozícii zo 14. storočia. Označoval dvoranov a vojenských sprievodcov kráľa alebo jeho „vazalov“.⁴⁹ Teda najbližších verných kráľa alebo kráľovnej. Panovník sa na nich mohol kedykoľvek spoľahnúť a na ich žiadosť boli ochotní vykonať aj násilné činy.⁵⁰ Kapitola o úcte k biskupom pripomína mladému panovníkovi, aby si získal ich priazeň (*benivolentia*).⁵¹ Bez pomoci biskupov, ktorí sa mohli za neho a jeho kráľovstvo prihovoriť u Boha a navyše mali aj výnimočné postavenie a moc v krajine, nemohol predsa panovník spokojne a dobre vládnuť. Kapitola o úcte panovníka k veľmožom a slobodným bojovníkom (*militibus*)⁵² hovorí, že ozdobou vlády je na prvom mieste vernosť, potom odvaha, bystrosť, zdvorilosť (ušľachtilosť) a dôvera (spoľahlivosť) veľmožov, komesov a slobodných bojovníkov.⁵³ Mladému Imrichovi sa prízvukuje, aby sa títo ľudia stali jeho „*otcami a bratmi*“.⁵⁴ Teda, zrejme v zmysle spoločenstva verných, ako jeho budúca *familia regis*. Oni mali zaňho v prvom rade bojovať, a nie ponížene slúžiť.⁵⁵ Autor ponaučenia zrejme naznačoval, že aj keď sa Imrich stane kráľom a bude nadriadený svojim ľuďom, mal by si ich napriek tomu vážiť a rešpektovať ako svojich partnerov. Imrichovi sa ďalej odporúča, že ak bude mierumilovný, jeho ľudia ho budú nazývať kráľom a slobodní bojovníci ho za to budú milovať. Ak si však nebude vážiť komesov a veľmožov, a bude ich ponižovať, udatnosť jeho bojovníkov bude oslabená, a tak aj jeho kráľovstvo bude vydané napospas cudzincom. Z tohto odporúčania vyplýva, že ak sa k nim nastávajúci kráľ nebude správať vhodne, z jeho verných ľudí sa môžu stať neverní, pretože už nebudú ochotní brániť svojho kráľa. To potvrdzuje aj posledná veta kapitoly. Imrich sa mal tomuto neželanému stavu vyhnúť. Ak si želal, aby sa tak nestalo, mal im prejavovať svoju náklonnosť. Jeho ľudia si potom budú navždy vážiť kráľovskú dôstojnosť a celé kráľovstvo tak bude žiť v pokoji.⁵⁶

Sprisahaniami proti kráľovi a kráľovstvu sa zaoberá jedno z ustanovení druhého zákonníka Štefana I. Ak by niekto zradil kráľa a konal by v neprospech kráľovstva, nemal právo na azyl v kostole. V prípade, ak by vystúpil proti kráľovi, jeho dôstojnosti alebo mal len v úmysle ho zradiť, alebo by sa pridával k tým ľuďom, ktorí sa o to pokúšali, tak mal byť prekliaty a vylúčený zo spoločenstva kráľovských

48 Libellus, s. 619. K panovníckym zrkadlám pozri: KLINKENBERG, H. M. Über karolingische Fürstenspiegel. In *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 1956, roč. 7, s. 82-98.

49 MLLM, s. 939.

50 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 70, 71, s. 322-323; *Chronica de Gestis Hungarorum e Codice Picto Saec. XIV. : The Illuminated Chronicle, Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex*. BAK, János M. – VESZPRÉMY, László (eds. and trans.). Budapest : CEU Press, 2018, s. 128-133.

51 Libellus, s. 622. K vernosti biskupov pozri: CANNING 1996, s. 63-64.

52 BAK 2011, s. 209.

53 Libellus, s. 623. „...*decor regiminis est fidelitas, fortitudo, agilitas, comitas confidentia principum, comitum, militum.*“

54 Libellus, s. 623. „*Illi enim sint filii mi tibi patres et fratres...*“ Podobne pozri: WIHODA 2007, s. 18; DALEWSKI 2007, s. 37.

55 Libellus, s. 623. „*Illi tibi militent, non serviant, eorum omnium sine ira et superbia atque invidia, pacifice, humiliter, mansuete...*“

56 Libellus, s. 624. „...*ut tua dilectione cingulati semper regali dignitati adhereant inoffensi ut regnum per omnia sit pacificum.*“

verných (*omnium fidelium communione privetur*).⁵⁷ Ďalší bod tohto zákonníka sa týka intríg *comites* (myslia sa tým zrejme nielen dvorania, ale aj správcovia komitátov). Ak niekto klamal nejakému komesovi alebo inému vernému (kráľa) (*comitum vel alteri persone fidei*), že počul panovníka hovoriť o strate jeho priazne, čiže o ich konci, a dokáže sa mu to, mal prísť o život.⁵⁸ Ohováranie v spoločenstve najbližších ľudí kráľa bolo teda časté, zrejme pri súperení o jeho priazeň a výhodnejšie mocenské postavenie na dvore či v krajine. Ináč by takéto nariadenie medzi článkami zákonníka nemalo zmysel. Snahy za každých okolností získať čo najväčšiu panovníkovu náklonnosť viedli k nebezpečným intrigám medzi príslušníkmi kráľovského dvora a kráľovými ľuďmi. Tie mohli skončiť zdanlivou alebo reálnou „neverou“ oklamaných, predtým verných ľudí kráľa. Aby sa tomuto predišlo, Štefan I. nariadil potrestať takýchto intrigánov najprísnejším trestom – stratou života.

Intrigy, ktoré ohrozili kráľa, aj keď nie priamo medzi dvoranmi, spomína Obrázková kronika, jedna z verzií kompozície uhorských kroník zo 14. storočia. Kráľ Štefan II. chcel krátko po svojej korunovácii v roku 1116 obnoviť mier s českým kniežatom, a preto sa vybral na moravsko-uhorské hranice. Na rokovania s Čechmi prišiel aj „človek neprestajne zlomyseľný, menom Žolt (Solth), ktorého pre nespravodlivé konanie vyhnali z Uhorska“.⁵⁹ Ten tajne vyslal ku Štefanovi II. posla, zároveň ho ubezpečujúc, že je mu verný – *fidelis sum domino meo*⁶⁰ – aby kráľa varoval pred úmyslom českého kniežata zajať ho. Spomenutý posol mal v podstate to isté povedať aj kniežatú, len o uhorskom kráľovi. Žoltove zámerné ohováranie a nevernosť voči uhorskému panovníkovi naštrbili dôveru medzi panovníkmi, čo napokon viedlo k nezmyselnej bitke. Obe strany totiž očakávali útok tých druhých. Podľa autora kroniky bolo jedným z dôvodov vojenského stretu to, že: „*neuvážlivý kráľ urobil tak, ako vravel Žolt, a neporadil sa so svojimi ľuďmi*“ (*sine suorum consilio*).⁶¹ Kosmova kronika, ktorá má časovo bližšie, dôveryhodnejšie a podrobnejšie informácie o tomto stretnutí a následnej bitke, Žolta vôbec nespomína.⁶² Je zrejmé, že pri stretnutí týchto panovníkov došlo k nedorozumeniu a pôvodne nemali v úmysle proti sebe zdvihnúť zbrane. Postava Žolta v Obrázkovej kronike môže byť len jedným z literárnych nástrojov autora. Podobné postavy sa v tomto prameni pravidelne vyskytujú v podobe dobrých a zlých radcov uhorských kráľov,⁶³ ktorí mali preberať zodpovednosť za ich činy. Žoltov príbeh jasne vyjadruje dobové vnímanie toho, aká nebezpečná a potenciálne tragická mohla byť strata dôvery, viery a vernosti svojmu panovníkovi.

O vernosti servientov a šľachticov kráľovi a uhorskej korune, ako aj ich práve na odpor, ak nebudú panovníkom dodržiavané prijaté ustanovenia, hovorí Zlatá bula Ondreja II.

57 Stephanus II: 19. In *DRMH I*, s. 11. „*Si quis in regem aut in regnum conspiraverit, refugium nullum habeat ad ecclesiam. Et si quis contra regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit aut conspirare aliquid temptaverit, seu temptanti sciens consenserit, anathematizetur et omnium fidelium communione privetur.*“ Podobné znenie má aj ustanovenie Ostrihomskej synody. Syn. Strig.: 74. In *DRMH I*, s. 64. K tomu pozri: NELSON 1988, s. 229. Podobne pozri: DALEWSKI 2007, s. 35.

58 Stephanus II: 21. In *DRMH I*, s. 11.

59 Chron. Hung. comp. saec. XIV., Cap. 153, s. 434-435.

60 Chron. Hung. comp. saec. XIV., Cap. 153, s. 435.

61 Chron. Hung. comp. saec. XIV., Cap. 153, s. 435.

62 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Liber III, Cap. 42. In *Monumenta Germaniae Historica : Scriptores rerum Germanicarum, Nova series*. BRETHOLZ, Berthold (ed.). Berolini : APVD Weidmannos, 1923, s. 215-217.

63 K radcom pozri aj: WIHODA 2007, s. 25.

z roku 1222.⁶⁴ Právo na odpor mali svetskí a cirkevní predstavitelia. Ak kráľ poruší ich práva, mohli sa individuálne alebo spoločne proti tomu ohradiť a nemali byť súdení za nevernosť – zradu (*sine nota infidelitatis*).⁶⁵ Aj neskorší zákonník Ondreja III. z roku 1298 zmieňuje zradu tou istou terminológiou, ako bola použitá v Zlatej bule. Všetci, čiže baróni, šľachtici a iní, ktorí sa dopustili krádeží, násilia, plienenia cudzích majetkov a nenapravili to do stanoveného termínu, mali byť exkomunikovaní a súdení za nevernosť – zradu voči kráľovi (*nota infidelitatis*). A navyše všetky majetky týchto neverných mali potom pripadnúť kráľovskej komore.⁶⁶

Kompozícia uhorských kroník zo 14. storočia spomína viacero vysokopostavených ľudí, ktorí slúžili kráľovi. Kronikár alebo uhorská dvorská tradícia na viacerých miestach zdôrazňuje, že arpádovskí kráľi a kniežatá sa rozhodovali a konali až po porade so svojimi vernými. Činy samotných kráľov a iných príslušníkov Arpádovcov, či už ich uhorská tradícia vykresľovala ako horších alebo lepších, boli do istej miery vnímané pozitívne. Akoby za všetko zlo a krviprelievania neboli zodpovední samotní kráľi, ale ich zlí radcovia, ako bol napríklad spomínaný Žolt. Teda vina za zlé rozhodnutia kráľov sa presúvala na ich verných alebo na ľudí, ktorí ich oklamali a boli im neverní, napríklad počas dynastických bojov v krajine v 11. storočí.

Kráľovi ľudia sú v tomto kronikárskom diele len málokedy označení ako jeho fideles. Vo viacerých kapitolách je však z kontextu rozprávania zrejmé, že to boli jeho najbližší spolupracovníci, na ktorých sa mohol spoľahnúť. Ako verný človek budúceho kráľa Petra Orseola tu vystupuje „naničhodník“ Buda, ktorý chcel po smrti Štefana I. spolu s kráľovnou Gizelou ustanoviť za kráľa práve Petra. Po Petrovom úteku z krajiny Budu rozsekali na kusy a jeho dvom synom vypichli oči. Uhrov síce znepokojoval a trápil kráľ Peter, ale za všetko zlé mohol hlavne jeho verný Buda a jeho podlé rady (*cuius consilio Petrus Vngariam afflixerut*).⁶⁷ Keď nový kráľ Samuel Aba vyhlásil všetky nariadenia Petra Orseola za neplatné, o tieto zmeny sa postarali traja významní veľmoži Viske, Stojslav (*Toyslau*) a Pezli. Podľa kronikára nie kráľ, ale jeho verní veľmoži chceli zabezpečiť lepší život pre Uhrov. Oni sa snažili o to, aby krajine znovu vládol panovník z domáceho kráľovského rodu, a nie „nejaký prišelec“.⁶⁸ Uhorskí veľmoži (*nobiles*)⁶⁹ neboli spokojní s vládou Samuela Abu, pretože ich ponižoval. Robil to, pred čím varovali spomínané ponaučenia mladého Imricha. Podľa kroniky veľmoži preto už Samuela Abu nepovažovali za svojho pána a chceli ho zavraždiť. Ktorýsi z nich, zrejme naďalej verný kráľovi, mu však všetko vyzradil. Päťdesiat (neverných) veľmožov,

64 K tomu pozri: ZSOLDOS, Atilla. II. András Aranybullája. In *Történelmi Szemle*, 2011, roč. 53, č. 1, s. 1-38.

65 1222: 31. In *DRMH I*, s. 34-35. Pozri aj úvodnú časť zákonníka z roku 1267. In *DRMH I*, s. 40. K nepokojným časom v krajine a nevernosti kráľovských ľudí pozri zákonník z roku 1298. In *DRMH I*, s. 46. K tomu pozri: BAK 2011, s. 205-206.

66 1298: 3. In *DRMH I*, s. 48, 116. K tomu pozri: HAJNIK, Imre. *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád-és a vegyesházi királyok alatt*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1899, s. 388; RADY 2000, s. 2; RADY, Martyn. Hungarian Procedural Law and Part Two of the *Tripartitum*. In RADY, Martin (ed.) *Custom and Law in Central Europe*. Cambridge : Centre for European Legal Studies, 2003, s. 68; BAK 2011, s. 213-214.

67 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 70, 72, s. 322, 325.

68 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 72, s. 326.

69 K šľachte v Uhorsku pozri: FÜGEDI 1986, s. 1-14 (IV); MÁLYUSZ, Elemér. Hungarian Nobles of Medieval Transylvania. In BAK, János M. (ed.) *Nobilities in Central and Eastern Europe : Kinship, Property and Privilege*. Budapest ; Krems : Hajnal István Alapítvány ; Medium Aevum Quotidianum Gesellschaft, 1994, s. 25-51; HUNYADI 1998, s. 204-211; BAK 2011, s. 205-206.

zrejme tých, ktorí chceli kráľa zradiť a zavraždiť, nechal Samuel Aba v Čanáde zatvoriť do jedného domu a svojim bojovníkom prikázal, aby ich zabili.⁷⁰ Pred hnevom uhorského kráľa niektorí z veľmožov utiekli k nemeckému kráľovi Henrichovi III. Nasledovala bitka pri Ménfő, kde Peter Orseolo s pomocou nemeckého panovníka porazil Samuela Abu. Podľa kronikára však mohol Samuel Aba vyhrať, keby z boja neutiekli jeho bojovníci, ktorí naďalej zachovávali priateľstvo (vernosť) s vyhnaným Petrom Orseolom (*nisi quia Hungari quidam amicitiam Petro regi reservantes*).⁷¹ Na uhorský trón znovu zasadol Peter Orseolo, no veľmoži Viska, Buha a Buhna neboli s jeho vládou spokojní a mali v úmysle sa ho zbaviť. Chceli, aby sa do Uhorska vrátili Ondrej, Belo a Levente (synovia Vazula), ktorí predtým museli utiecť z krajiny. Pochádzali z rodu kráľa Štefana I., a preto im spomenutí veľmoži naďalej verne slúžili (*intemeratam fidelitatem servabant*). Zachovávali tak vernosť jeho rodu, pretože prvý uhorský kráľ si ich vybral a povýšil (*qui eos dilexerat et exaltaverat*), teda prijal medzi svojich verných.⁷² Vďaka uhorským veľmožom Budovi a Devečerovi, kronikárom označených za zradných (*perfidis*), sa kráľ dozvedel o plánoch Viska, Buha a Buhnu.⁷³

Vernosť a neveru uhorských veľmožov k príslušníkom kráľovského rodu rieši aj ďalší príbeh z uhorskej kronikárskej kompozície. V roku 1059 sa vo Várkony (dnešnom Tiszavárkony) stretli kráľ Ondrej I. a jeho brat knieža Belo. Kráľ sa obával, že ak zomrie jeho syn Šalamún, nebude môcť vládnuť bez Belovho súhlasu. Poradil sa teda so svojimi vernými mužmi, ako má ďalej postupovať (*vocavit ad consilium suum duos fideles suos*). Ondrej chcel podrobiť vo Várkony svojho brata skúške, či si bude robiť nároky na uhorský trón. Na červenom prestieradle mal dostať na výber medzi korunou reprezentujúcou kráľovstvo a mečom predstavujúcim kniežatstvo. V prípade, ak by sa Belo chcel stať kráľom, mali ho Ondrejovi ľudia na mieste zabiť. To si vypočul Mikuláš, komes poslov, ktorý kráľov zámer prezradil kniežatú, aby ho varoval pred hroziacou smrťou.⁷⁴ Hoci Mikuláš slúžil kráľovi, upozornil Bela na hroziace nebezpečenstvo zrejme preto, lebo bol jeho (verným) človekom. Keď Belo utiekol do Poľska, kde chcel získať vojenskú pomoc, Ondrej poslal kvôli bezpečnosti svojho syna Šalamúna k nemeckému kráľovi. So Šalamúnom odišli aj viacerí uhorskí veľmoži. Keď Belo s poľskými oddielmi vpadol do Uhorska, Ondrej nemal dostatok svojich ľudí (verných bojovníkov). Navyše väčšina tých, ktorí neodišli s jeho synom, sa pripojila k Belovi.⁷⁵ Čiže tí, ktorí ostali pri panovníkovi, ho napokon aj tak zrazili. Keď pri Tise došlo k bitke, Ondrejovi ľudia si uvedomili neodvratnosť Belovho víťazstva, opustili svojho kráľa a prešli ku kniežatú.

Tieto príklady ukazujú, ako sa z verných stávali neverní. Ako veľmi rýchlo a ľahko opustili svojho kráľa a prešli k jeho protivníkovi, ktorý získal prevahu a stal sa novým kráľom. Keď sa boj alebo celková mocensko-politická situácia vyvíjala v neprospech

70 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 75, s. 329.

71 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 76, s. 330. K priateľstvu pozri: ALTHOFF 1999, s. 91-105.

72 Osobný vzťah k panovníkovi umožňoval takýmto ľuďom spoločenský vzostup. WIHODA 2007, s. 23; DALEWSKI 2007, s. 40-44.

73 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 81, s. 336.

74 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 92, s. 354.

75 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 93, s. 356-357. „Porro Hungari, qui erant apud regem Andream, videntes victoriam fecisse ducem Belam dimisso rege Andrea versí sunnt ad ducem Belam.“

ich pána, nezdráhali sa opustiť ho a prejsť na stranu víťaza. Navyše, mnohokrát bez ohľadu na kresťanské cnosti. V prípade Bela I. dopadli bývalí podporovatelia jeho protivníka dobre, keďže bol k nim zhovievavý. Bývalým Šalamúnovým ľuďom ponechal majetky a dovolil im vrátiť sa do Uhorska. Mnohí kráľovu láskavosť prijali, vrátili sa a stali sa z nich verní nového kráľa (*Unde plurimi de illis facti fideles redierunt*).⁷⁶ V tomto prípade je opäť možné v kronikárskom texte vidieť aj literárny zámer autora, ktorý mohol opakujúcimi sa príbehmi o zrade pripomínať morálne ponaučenie o hodnote vernosti, ale aj vlastnosti správneho kresťanského panovníka byť milosrdný a odpúšťať.

Panovník veľakrát vzal na milosť veľmožov, ktorí ho zradili a podporili jeho protivníka. Keď kráľ nad ním zvíťazil a týmto previnilcom odpustil a vrátil im majetok, tak títo ľudia sa mohli znovu vrátiť do spoločenstva jeho podporovateľov. Prípadne sa stávalo, že kráľovi nepriatelia, ktorí pomáhali inému panovníkovi alebo kandidátovi na uhorský trón, opustili svojho pána a pridali sa na stranu víťaza. Takíto zradcovia využili momentálnu politickú situáciu a podporili iného panovníka, aby si tak zabezpečili lepšie postavenie a výhody vo svoj prospech.

Podľa kompozície kroník zo 14. storočia hral významnú rolu v boji o trón veľmož Vid, ktorý bol verným kráľa Šalamúna. Podľa kronikára mal Šalamún veľmi zlú povosť, pretože vždy počúval Vida a jeho zlé rady.⁷⁷ Vid neprestajne nabádal Šalamúna, aby sa zbavil Gejzu, ktorého kniežatstvo chcel získať pre seba. Jeho jedovaté slová (*venenosus verbis comitis*) kráľa natoľko ovplyvnili, že napokon na jeho naliehanie napadol kniežata Gejzu.⁷⁸ V roku 1073 na dunajskom ostrove pri Ostrihome rokovali a uzatvorili mier. Vymenili si rukojemníkov, ktorí mali zaručovať zachovávanie mieru a priateľstva. Šalamún poslal ku kniežatstvu odporného Vida a mierumilovného Erneja. Gejza poslal ku kráľovi varadínskeho (správne biharského) biskupa a hriešneho Vatu.⁷⁹ Obe strany zastupovali dobrí aj zlí ľudia (Ernej a Vid, biskup a Vata). Z ďalšieho kontextu pri opise nasledujúcich udalostí je zrejmé, že kronikár chcel hlavne poukázať na dobré a zlé povahové stránky kráľa a kniežata, symbolicky zastúpené ich vernými ľuďmi. Pri ich rozhodovaní o mieri alebo vojne, dobrom alebo zlom konaní, zavážila buď jedna, alebo druhá strana. Za dobré alebo zlé rozhodnutia kráľa alebo kniežata neboli zodpovední oni, ale ich verní, presnejšie dobrí alebo zlí radcovia. Keď bol Šalamún v tom istom roku na Vianoce v Ikervári, Vid ho neustále podnecoval, aby vojensky zakročil proti Gejzovi, a to aj napriek uzatvorenému mieru. Začiatkom roku 1074 Šalamún prišiel do kláštora Szekszárd a podobne mu radili aj ostatní jeho ľudia. Sľubovali mu, že sú mu v tejto veci stále verní (*quia omnes consilarii sui tibi fideles sunt*). Tieto rady počul opäť szekszárdskeho kláštora Willermus a okamžite vyslal posla, aby varoval knieža. Opátova vernosť Gejzovi mohla vyplývať z toho, že bol synom Bela I., zakladateľa spomenutého kláštora. Willermova vernosť k rodine zakladateľa bola v optike autora cnostná, aj keď mu po vyzradení kráľových úmyslov hrozilo, že stratí priazeň Šalamúna a jeho zlých radcov. Keď opátov posol prišiel ku Gejzovi, spo-

76 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 94, s. 358-259.

77 K zlým radám veľmožov pozri: DALEWSKI 2007, s. 33-35, 39.

78 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 105, 109, 110, s. 371, 374, 376.

79 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 112-113, s. 377-378.

ločnost' mu už robili jeho zlí radcovia, pripravení ho zradiť, Petrud, Szolnok a Bikás (*erant ibi iniqui consiliarii et ipsius ducis traditores*). Kniežatu hovorili, že opátove slová nie sú pravdivé a nemá veriť „tomuto opilcovi“. Knieža tak dal na radu svojich zradných veľmožov, a ďalej si už nerobil starosti s opátovým varovaním.⁸⁰ Počas bitky so Šalamúnom v Kemeji pri Tise veľmoži Petrud a Bikás (*traditores*), pôvodne verní Gejzovi, zradili a prešli ku kráľovi. Gejza bitku prehral a stiahol sa k Vacovu. Tam sa stretol so svojím bratom Ladislavom a olomouckým kniežatom Otom. Postáždžoval sa na zradcov a stratu svojich dobrých a verných ľudí, ktorí padli v boji (*quia bonos et fideles suos amisisset et de traditoribus conquerebatur*).⁸¹ Aj keď Šalamún vyhral bitku, jeho odporný radca Vid – kráľova zlá stránka – ho znovu nabádal, aby zaútočil na Gejzu a jeho spojencov. Vtedy sa veľmož Erneja – kráľovo (dobré) svedomie – rozplakal. Vždy bol totiž zástancom mieru (*semper paci amator*) a nesúhlasil s ďalším bojom. Kráľ ho preto podozrieval, že nie je v skutočnosti jeho človekom, ale je verný kniežatu (*quod tu fidelis sic duci*). Erneja odpovedal kráľovi, že to tak nie je. Nechcel len, aby kráľ bojoval proti svojim bratrancom a aby sa uhorskí vojaci navzájom zabíjali. Šalamún však, ako vždy, dal prednosť radám zlého Vida, nie dobrého Erneja a znovu sa chystal vojensky napadnúť Gejzu a Ladislava.⁸² V bitke pri Mogyoróde bol Šalamún porazený. Keď potom chodil knieža Ladislav po bojisku a zbadal mŕtveho Erneja, úprimne trúchlil nad jeho smrťou, lebo bol dobrým a mierumilovným človekom. Na jeho žiadosť Ernejove telo potom odniesli a pochovali vo Vacove. Ladislav našiel aj Vidovo telo a aj keď bol zlý a ich nepriateľ, nechal ho, ako dobrý a milosrdný človek, tiež pochovať. Knieža Ladislav tu vystupuje ako správny kresťan, milujúci a odpúšťajúci vládca – neskorší svätý kráľ.⁸³ Ešte predtým však bojovníci Gejzu a Ladislava znetvorili Vidovo mŕtve telo, pretože bol podľa slov kronikára zodpovedný za nešťastné udalosti – na jeho radu došlo medzi kráľom a kniežatami k vojne, v ktorej stratili svojich bratov a synov. Tak ako v prípade Štefana II. a Žolta v príbehu z obdobia o niekoľko rokov neskôr (aj keď tam bol podľa kronikára kráľ nahnevaný, lebo na rozdiel od Vida, Žolt bitku prežil), za všetko zlo a krviprelievania nebol zodpovedný Šalamún, ale Vid – kráľova zlá stránka. Keď sa Šalamún vrátil do Mošonu, jeho matka ho vyhrešila za to, že ju neposlúchal, nenechal si poradiť od Erneja a ostatných verných (*nec consilium Erneja, nec consilium aliorum fidelium tuorum*), ale vždy počúval len zlého Vida.

Aj keď naračné pramene poskytujú na príbehy bohaté a literárne rozvinutejšie príklady vernosti a nevery voči kráľovi, najviac zmienok o nich sa nachádza v už spomínaných donačných listinách. Panovník v arengách a naráciách týchto dokumentov⁸⁴

80 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 114-115, s. 379-381.

81 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 117, s. 383-384.

82 Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 119, s. 386-387. K Vidovi a Ernejovi pozri aj: Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 121, s. 389.

83 K tomu pozri: SZOVÁK, Kornél. The Image of the Ideal King in Twelfth-Century Hungary. Remarks on the Legend of St. Ladislav and the Illuminated Chronicle. In BAK, János M. – VESZPRÉMY, László (eds. and trans.) *Studies on the Illuminated Chronicle*. Budapest: CEU Press, 2018, s. 159-180.

84 KURCZ, Agnes. Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. In *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 1962, roč. 70, s. 327-353; MARSINA, Richard. Die Arengen in ungarischen Urkunden bis zum J. 1235. In DUŠKOVÁ, Sáša (ed.) *Folia Diplomatica I*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971, s. 219-224; BAK 2011, s. 213-214. Pozri aj: ADAMSKA, Anna. Treści religijne w arengach polskich dokumentów średniowiecznych. In *Studia Źródłoznawcze*, 2000, roč. 38, s. 1-33.

spomína, za čo všetko udeľuje svojim ľuďom majetok, podiel z príjmu alebo výsady. Mnohokrát sa pritom zmieňuje, kto ho zradil a kto mu preukazoval aj v ťažkých časoch vernosť. Popis skutkov kráľových bojovníkov, ktorí získavali donáciami majetky, často reflektoval vernosť, ako aj to, čoho boli tieto skutky prejavom. Jedným z ľudí, ktorých kráľ Belo IV. odmenil, bol Ondrej, syn Ivanku. V narácii donácie z roku 1253 sa dá dočítať, že Ondrej dal kráľovi *ex speciali fidelitatis ardore* po bitke pri rieke Slaná svojho koňa, keď jeho vlastný zahynul. Umožnil Belovi utiecť, a tak ho zachránil.⁸⁵ Kráľovi ľudia sa v donáciách nie vždy označujú ako *fideles nostros*, ale veľaokrát len ako *homines, nobiles, comites, iobagiones nostros*, a podobne. Uhorská kráľovská kancelária používala v listinách z 12. – 13. storočia pre kráľovských ľudí bežnú formulu *dilectus et fidelis noster*. Často sa v nich hovorilo o osobnej vernosti (*per se et personaliter*), neúnavnej poctivosti (*indefesse probitatis*) a mimoriadnych zásluhách, preukazovaných niekedy už od panovníkovej mladosti a potom počas spôsobenia na kráľovskom dvore, zastávania úradov, počas vojenských výprav, obrane krajiny, diplomatických službách a podobne.⁸⁶ Tieto donácie dostávali ľudia, ktorých kráľ osobne poznal a ich služby, zásluhy alebo vojenské úspechy mnohokrát videl na vlastné oči. Pri opise ich zásluh sa v textoch týchto listín značne preháňa a spravidla sú tiež bohaté na superlatívy. Za ich vynikajúce neúnavné a obetavé služby, oddanosť, vernosť a lojalitu získavali od panovníka z jeho vďačnosti a lásky majetok, spoločenské povýšenie alebo vyňatie zo služby.⁸⁷ Uhorskí králi v donáciách za donáciou, listinách za listinou, zmieňujú, vyzdvihujú a odmeňujú vernosť. Veľmi dobre to vystihuje napríklad úvodná časť donácie Bela IV. pre komesa Detrika z roku 1236, podľa ktorej sa „zásluhy verných pomocníkov (...) nemajú obísť nevdakom (a) mlčaním“.⁸⁸

85 CDSI II, s. 294, č. 421.

86 FÜGEDI, Erik. *Castle and Society in Medieval Hungary (1000 – 1437)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1986, s. 65, 72, 79, 111-115; FONT, Márta. Przedstawiciele drobnej szlachty na pograniczu polsko - węgierskim w XIII wieku i losy ich rodu. In WYROZUMSKI, Jerzy – BUKOWSKI, Waldemar (eds.) *Cracovia -Polonia - Europa*. Kraków : Secesja, 1995, s. 427-439; RADY 2000, s. 31, 36-37, 58-61, 79-85, 94-95, 109, 123-126; BAK 2011, s. 205-206, 210-211. Podobne pozri: DALEWSKI 2007, s. 38.

87 *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I. : Die Urkunden von 808 bis 1270*. WAGNER, Hans et al. (eds.). Graz ; Köln : Verlag Hermann Böhlau Nachf., 1955, č. 40, s. 21-22 (1156), č. 46, s. 24-25 (1171), č. 57, s. 30-31 (1195), č. 61, s. 32-33 (1198), č. 64, s. 35-36 (1199), č. 68, s. 38 (1202), č. 69, s. 39 (1202), č. 81, s. 50 (1208), č. 82, s. 52 (1208); č. 85, s. 57 (1209), č. 86, s. 58 (1209), č. 88, s. 60 (1210), č. 92, s. 62-63 (1212), č. 105, s. 72 (1217), č. 115, s. 80 (1221); č. 122, s. 87 (1222).

88 CDSI II, č. 9, s. 9.

Cituj:

HERUCOVÁ, Angelika – HUDÁČEK, Pavol: Verní a neverní kráľovi. In *Forum Historiae*, 2019, roč. 13, č. 2, s. 1-17. ISSN 1337-6861. DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2019.13.2.1>

Mgr. Angelika Herucová, PhD.
Oddelenie stredovekých dejín
Historický ústav SAV
P. O. Box 198, Klemensova 19
814 99 Bratislava
Slovenská republika
angus71@gmail.com

Mgr. Pavol Hudáček, PhD.
Oddelenie stredovekých dejín
Historický ústav SAV
P. O. Box 198, Klemensova 19
814 99 Bratislava
Slovenská republika
pavolhudacek81@gmail.com